

РАТКО ЛАЗАРЕВИЋ • МИЛОРАД СТОШИЋ
НЕНАД ЂОРЂЕВИЋ

**СТОЧАРСТВО – ОСЛОНАЦ
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ
ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ**

АКАДЕМСКА МИСАО
Београд 2016.

Аутори

Ратко Лазаревић, академик АИНС
(аутор поглавља „Брдско-планинска подручја данас“ и „Правци
технолошког – одрживог развоја брдско-планинског подручја“)

Милорад Стошић, академик АИНС
(аутор поглавља „Производња хране за животиње у
брдско-планинском подручју“)

Ненад Ђорђевић, дописни члан АИНС, редовни професор
Пољопривредног факултета Универзитета у Београду (аутор
поглавља „Исхрана животиња у брдско-планинском подручју“)

Рецензенти

Проф. др Јован Бабовић,
Универзитет Привредна академија Нови Сад
Проф. др Витомир Видовић, дописни члан АИНС
Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет
Проф. др Горан Грубић,
Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет

Издавач

АКАДЕМСКА МИСАО
Бул. краља Александра 73, Београд

Графичка обрада и прелом
Жељко Хрчек

Лектор

Мирјана Миљуш

Штампа

Планета принт, Београд

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-7466-654-8

ЗАШТО БРДСКО-ПЛАНИНСКА ПОДРУЧЈА

Поштовани,

Овај текст, материјал, књига, или програм, већ како хоћете да га назовете, намењен је искључиво вама. Била нам је најбоља намера да укажемо на то да брдско-планинска подручја наше земље заслужују много бољи друштвени третман но што га имају. Добро је познато да ова подручја највише заостају у развоју, да остварују најмањи приход домаћинства, највећа је незапосленост становништва, највеће иселавање, што све доводи до пражњења села и нестанка становништва а то није добро. Зна се да је ово стање израз малог друштвеног производа који се остварује на овим подручјима а који не достиже ни једну нето половину просека Републике Србије.

Ова подручја се разликују од других у земљи јер имају своје изражене специфичности које им дају предност, али и своје недостатке који утичу на ниво улагања и развоја. Вероватно је да су недостаци у погледу разуђености насељених места, надморској висини, удаљености од центара, лоша или никаква путна инфраструктура, села без школе, домова културе, домова здравља, ветеринарских станица, стручне службе, продавница, откупних станица, магацина, земљорадничких задруга, без индустријских погона, итд.

Међутим, ова подручја имају много више доброг што могу да понуде другима у односу на нека друга развијенија и развијена подручја у нашој земљи. То је пре свега, понуда коју чини становништво – човек који се одржао и који је увек имао осећај за другог, који разуме, схвата и може да причека, заборави на своје потребе и проблеме, а у корист другог.

Али, да ли треба још и колико дуго да чека и схвата да су други у предности?

Друга ствар, која би, уствари, требало да буде прва, и приоритет развоја је то што су ова подручја очувала и сачувала, за разлику од многих других, своју природу, свој агро и екосистем и укупан биодиверзитет. Нису нарушили природну средину, нису загадили земљиште, воду, ваздух, храну за људе и животиње. Она данас нуде оно што немају други, а што се у свету сада тражи, подстиче и улажу огромна средства у развој. Реч је пре свега, о производњи хране у еколошкој средини, односно, производњи хране која је квалитетна,

здравствено исправна, из контролисане производње, сертификованих производа, што се посебно тражи у развијеним земљама и који остварују већу цену и до 80% у односу на конвенционалну храну. С друге стране, ова подручја су позната по очуваној и сачуваној традиционалној пољопривреди из које су настале аутохтоне технологије млечних и сувомеснатих производа карактеристични за ово подручје и јединствени у земљи, окружењу и Европи. Сачувана је и усавршена технологија наших старих народа који су насељавали и живели на овим подручјима, као сточари номади.

Производња белих сирева у саламури и производња сувомеснатих производа (говеђа ужичка пршута и овчија стеља) представљају јединствене аутохтоне, домаће технологије у свету, које су производ ових подручја.

На шта ово указује?

Време чекања, оправдања или можда несхватања је прошло, сада су на реду економски интереси, траже се технологије и технике које други (развијени) немају и за њих се нуди много више по јединици производа.

Поред тражене хране из еколошке производње ова подручја располажу културним наслеђем, природним пејзажима и могу да понуде госту угоститељске и туристичке услуге високог квалитета, конкурентне на тржишту.

На основу званичних података из Пописа пољопривреде (2012. год.), наших истраживања, писаних докумената, програма и слично, били смо у могућности да на стручан и документован начин укажемо да брдско-планинска подручја у нашој земљи чине право природно-еколошко богатство, обилују домаћим-аутохтоним технологијама прераде млека и меса јединственим у окружењу и Европи и имају вредно становништво.

Однос државе према овим подручјима мора да се мења у правцу одрживог развоја пољопривреде и села, преко подстицајних средстава за развој производње хране у еколошкој средини. Неопходно је улагање у инфраструктуру, опрему, с циљем да становништво живи од свог рада, да остане на овим подручјима, да се домаћинство наслеђује и очува агро и екосистем.

Основни изворни подаци (бројно стање стоке, коришћена земљишна површина, коришћење хемијских средстава, механизације, објекти, пољопривредна газдинства) коришћени су из Пописа пољопривреде (2012.), Републичког завода за статистику, Београд, које смо обрадили и приказали табелама у тексту.

Захваљујемо се на сарадњи и разумевању, са жељом и очекивањем да ће брдско-планинска подручја економски ојачати, оснажити своје природне и људске потенцијале, да ће становништво од свог рада моћи да живи у условима одрживог развоја и очувања природне средине за наредне генерације.

Аутори

**БРДСКО-ПЛАНИНСКА
ПОДРУЧЈА ДАНАС**

ЗАШТО БРДСКО-ПЛАНИНСКА ПОДРУЧЈА	3
УВОД	7
СТАНОВНИШТВО И РЕСУРСИ У ПОЉОПРИВРЕДИ	12
Становништво	12
Пољопривредна газдинства	13
Стално запослени на газдинству	16
Коришћење пољопривредног земљишта	18
Условна грла према коришћењу пољопривредног земљишта	23
Употреба минералних ђубрива, средстава за заштиту биља и стајњака	25
Пољопривредна механизација	33
Објекти за смештај сточне хране	37
СТОЧАРСТВО НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ	42
Говедарство	43
Газдинства према величини стада говеда	46
Овчарство	49
Газдинства према величини стада оваца	52
Козарство	55
Значај гајења говеда и оваца за производњу меса	58
Стаје за држање говеда, оваца и коза	59
Објекти за силажу	65
АУТОХТОНО СТОЧАРСТВО И ТРАДИЦИОНАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ	68
Аутохтоне расе говеда	68
Аутохтоне расе оваца	71
Аутохтони млечни производи	72
Подручја аутохтоних млечних производа	73
Млеко у изради сира	75
Аутохтони бели сиреви у саламури	76
Бели сиреви, меки или цели	82
Шта недостаје сиревима у саламури	82
Пиротски качкаваљ	85
Аутохтони сувомеснати производи	86
БОГАТСТВО У ЛЕКОВИТОМ БИЉУ И ШУМСКИМ ПЛОДОВИМА	90
ЛИТЕРАТУРА	93

УВОД

Брдско-планинска подручја чине око 65% територије Републике Србије, а простиру се у регионима Шумадије и Западне Србије и Јужне и Источне Србије. На овим подручјима формирано је 50 општина у 13 области. Број становника се креће око 1.300.000, што чини 34,5% од укупног броја становника оба региона, односно, око 18% од укупног броја становника Републике Србије.

Ова подручја располажу са 194.158 пољопривредних газдинстава, што чини 43,07% у оба региона, а 30,74% у укупном броју Републике Србије.

Пољопривредна газдинства користе 761.733 хектара пољопривредног земљишта, просечно 3,92 хектара по газдинству. У укупном броју коришћеног пољопривредног земљишта ливаде и пашњаци учествују са 408.903 хектара или са 53,668% у укупним површинама.

Сточарством се бави 146.808 пољопривредних газдинстава или 75,61% у укупном броју, и располажу са 451.753 условна грла (све врсте животиња) или 3,07 по газдинству, и 0,59 условних грла по једном хектару коришћене пољопривредне површине.

Говедарством се бави 73.116 газдинстава (37,65% од укупног броја газдинстава на том подручју) са укупним бројем од 251.362 грла, просечно 3,43 грла по газдинству, или 27,70% у укупном броју говеда у Србији (908.102 грла).

Овчарством се бави 55.528 газдинстава (28,60% од укупног броја газдинстава на том подручју) са укупним бројем од 616.050 грла оваца, просечно 11,4 грла или 35,80% од укупног броја оваца у Србији (1.736.440 грла).

Водећа област на брдско-планинском подручју у укупном броју говеда (око 80.000) и оваца (око 240.000) је Златиборска област. Газдинства у 10 општина ове области гаје око 32% од укупног броја говеда и око 39% од укупног броја оваца.

Сточарство на брдско-планинским подручјима наше земље, посебно говедарство и овчарство, деценијама и вековима је имало посебан значај

за становништво овог подручја. Главни приход домаћинства оствариван је од млека и меса говеда и оваца. На овим подручјима је створен, изграђен и сачуван велики број традиционалних-аутохтоних технологија. Претпоставља се да су носиоци-творци аутохтоних технологија били стари народи и номади сточари. Готови производи су добијали имена по месту настанка. Археолошки подаци указују да су ови крајеви били под утицајем кретања разних народа и њихових материјалних култура које су остављале трагове на начин живота, обичаје и употребу производа у исхрани становништва (Дозет и сар., 1996). Балкан, а посебно централна планинска подручја, са пространим планинским пашњацима, били су у то време врло повољни за развој сточарства. Највећи део брдско-планинских предела карактерише екстензивна сточарска производња на газдинствима земљорадника. У сточарској производњи доминантно је гајење говеда и оваца, те се као сировина за прераду углавном појављује кравље и овчије млеко за сиреве, а месо за сувомеснате производе (говећа пршута, овчија стеља).

Богатство аутохтоне прераде млека и меса задржало се до данашњих дана. О аутохтоним млечним производима и месним производима може се говорити са становишта високо развијене прераде (индустрија) и са гледишта прераде у домаћинствима, за сопствене потребе и локалне пијаце, где је произвођач одговоран за квалитет производа.

У нашој земљи производи се велика група сирева аутохтоне технологије, који носе заједничко име „бели сиреви у саламури”. Они и носе имена по месту настанка: сјенички сир, хомољски сир, сврљишки сир, златарски сир, златиборски сир, пиротски качкаваљ и други. Код сувомеснатих производа аутохтоне технологије позната је ужичка говећа пршута, ужичка свињска сланина, сјеничка овчија стеља, пиротска пеглана кобасица, и друго.

За велики број сирева у саламури као и за сувомеснате производе аутохтоне технологије, неопходно је утврдити опште норме класификације и стандардизације према међународним нормама и правилима (аутохтоност производа, географско порекло и основне норме квалитета готовог производа). Сваки производ добијен из аутохтоне технологије мора да има своје устаљено име, подручје, ознаку, као и да се укаже на то да ли је производ добијен у домаћинству или у прерадним капацитетима. За стварање стандарда први и основни елемент је сировина.

Основна сврха, односно, циљ, ове заштите је да се најбољи аутохтони производи раде под високим хигијенским условима, утврђеном стандардном техником, да су стандардног квалитета, и да као такви остваре одговарајућу цену на тржишту.

Према Попису пољопривреде (2012.) аутохтоном прерадом на овом подручју бави се (главна, споредна и допунска делатност) 37.330 пољопривредних домаћинстава, од којих прерадом меса 2.376, а прерадом млека 23.708 домаћинстава.

Српски центар у аутохтоној производњи сирева по традиционалној технологији је Златиборска област, којој припада 10 општина, а унутар центра главни носиоци су домаћинства Пештерске висоравни, Златибора, Златара и Пријепоља. Претпоставља се да су ови сиреви на тржишту заступљени са преко 70%.

По производњи мањег обима, али по квалитету не заостају ни сиреви из аутохтоне технологије са подручја Хомоља, Сврлига и Пирота.

Сувомеснати производи аутохтоне производње су углавном карактеристични за две области: Златиборску и Пиротску, односно, за Златибор, Чајетину, Сјеницу и Пирот. У овим подручјима производе се: ужичка говеђа пршута, сјеничка овчија стеља и пиротска пеглана кобасица.

Досадашњи развој брдско-планинских подручја, односно, пољопривреде и села, искључиво се заснивао и одржао на постојећим ресурсима:

- природним потенцијалима;
- сточарству (пре свега говедарство и овчарство);
- традиционалним технологијама; и
- радном и веома способном и одговорном становништву.

Брдско-планинска подручја имају вишеструко наглашени значај за разлику од других подручја у нашој земљи, посебно у погледу:

- рељефне специфичности ових подручја;
- очуван је агроекономски и агроеколошки систем за производњу производа високе хранљиве вредности и здравствене исправности;
- сачуван је основни фонд говеда и оваца;
- сачуване су аутохтоне технологије (млечних и сувомеснатих производа);
- велики број пољопривредних газдинстава (194.158);
- на овом подручју, и шире, живи око 2.000.000 становника.

Да би се ова подручја одржала и развијала, прво мора да се реше три основна лимитирајућа фактора, без којих нема одрживог развоја на овим подручјима, а то су:

- начин коришћења земљишта, односно, доношење Закона о земљишту, који посебно треба да укаже на то како ће се користити слободне пољопривредне површине, и слободне пољопривредне површине које припадају јавном газдовању и управљању, као и питање повећања земљишне површине газдинстава, са садашњих 4 хектара на 20-30-50, па и до 100 и 200 хектара;
- финансирање и развој инфраструктуре на селу (путеви, водоводна мрежа, домови културе, домови здравља, школе, итд.; и
- државне економске мере и подстицаји.

Ове надлежности су искључиво у рукама државе те је она у обавези да их донесе и преузме, у интересу развоја ових подручја и земље у целини.

Модел или системи развоја брдско-планинских подручја треба да садрже, односно, обезбеде четири услова који карактеришу производњу хране у одрживом систему:

- побољшање квалитета хране;
- здравствена исправност хране;
- заштита и очување природне средине; и
- произведена у довољним количинама и по прихватљивим ценама.

У оквиру одрживе пољопривреде, за наша брдско-планинска подручја треба утврдити и развијати два система производње:

- традиционалну пољопривреду у систему добре пољопривредне праксе и
- производњу хране у систему еколошке (органиске) производње.

Оба система производње хране подлежу контроли производње (НАССАР), сертификацији производа, очувању агро и екосистема а посебно старе сорте, расе и популације свих биљних и животињских врста.

У одрживом систему (ако су решени и обезбеђени наведени услови који се траже за развој ових подручја) може се организовати производња која ће изражено у бројевима изгледати овако:

- а) *говедарство*: треба да се развија код 30.000 пољопривредних газдинстава, и то:
  - 10.000 пољопривредних газдинстава – робних фармера са укупним бројем од 230.000 грла, просечно 23 грла по газдинству;
  - 20.000 пољопривредних газдинстава (комбинована производња: говедарство-овчарство или говедарство-свињарство, итд.), са укупним бројем од 120.000 грла, просечно 5-7 грла по газдинству;
  - укупан број говеда 350.000 грла;
- б) *овчарство*: треба да се развија код 23.000 пољопривредних газдинстава, и то:
  - 13.000 пољопривредних газдинстава – робни фармери са укупним бројем од 980.000 грла, просечно 75 грла по газдинству;
  - 10.000 пољопривредних газдинстава (комбинована производња: говеда-овце; овце-говеда, и др.), са укупним бројем од 200.000 грла, просечно 20 грла по газдинству;
  - укупан број оваца 1.100.000 – 1.200.000 грла.

Производња за тржиште:

- а) *говедарство*:

- производња млека: $160.000 \text{ крава} \times 2.900 \text{ кг} = 460.000.000 \text{ кг млека}$;
- производња меса: $70.000 \text{ јунади} \times 450 \text{ кг} = 315.000.000 \text{ кг меса}$;

b) *овчарство*:

- производња млека: $600.000 \text{ оваца} \times 40 \text{ кг} = 24.000.000 \text{ кг млека}$;
- производња јагњади: $800.000 \times 25 \text{ кг} = 20.000 \text{ кг живе масе}$.

Вредност производње за тржиште

a) *Производња сирева из аутохтоне технологије*:

укупна количина производње млека прерађеног у сир:

- $80.000.000 \text{ кг} \times 2,5 \text{ евра} = 200.000.000 \text{ евра}$;

b) *Производња меса (говеђе и овчије)*:

- јунад у полуткама: $15.750.000 \text{ кг} \times 3 \text{ евра} = 47.000.000 \text{ евра}$
- јагњад у труповима: $10.000.000 \text{ кг} \times 3 \text{ евра} = 30.000.000 \text{ евра}$.

Вредност производње из сточарства: 277.000.000 евра.

Вредност производње од лековитог и ароматичног биља и шумских плодова: 50.000.000 евра.

Овој вредности производње треба додати и приход који ће се остварити из организованог туризма, угоститељства, спортске рекреације и других делатности које могу да достигну и 50 милиона евра годишње.

Укупна вредност производње и услуга за тржиште: 377.000.000 евра.

Све ово указује да се на брдско-планинском подручју може развијати савремена пољопривреда на агро-еколошким принципима, економична производња, квалитетна, високо вредна која чува агроеколошки и екосистем и која истовремено доприноси оживљавању села, развоју села и подручја и задржава становништво да остане на селу.

СТАНОВНИШТВО И РЕСУРСИ У ПОЉОПРИВРЕДИ

Становништво

Према Попису становништва (2012) наша земља има 7.120.666 становника од којих на селу живи око милион или 41%. Просечна старост становника је 41,5 година. Број становника је мањи у чак 146 општина, а већи само у 22 општине у односу на Попис из 2002. године. Посебно забрињава нестанак становништва на селу, нарочито на брдско-планинским и рубним подручјима земље.

Село на брдско-планинском подручју

Наша земља располаже са 2.478.886 домаћинстава, 631.552 пољопривредних газдинстава и 3.243.318 станова. Просечно домаћинство чине само 2,2 члана, а жена рађа само 1,4 детета. Од укупног броја становника